

El pare del «Lazarillo de Tormes» va morir a l'illa de Gerba

Autor: Jordi Bilbeny

Data de publicació: 15-02-2018

A la novel·la del Lazarillo de Tormes, l'autor esborrat de l'obra ens innova que el pare d'En Llàtzer va morir a l'illa de Gerba. Una afirmació capital que, com veureu en aquest article d'En Jordi Bilbeny, corrobora de tot en totes el context social i polític catalans del llibre.

Al text de la novel·la del Lazarillo de Tormes hi ha un fragment que ens informa que En Llàtzer “era hijo de un buen hombre, el cual, por ensalzar la fe, había muerto en la de los Gelves”[1]. És a dir: en una armada contra l'illa de Gerba. Amb aquesta informació a la mà, En Marcel Bataillon, opinava que, “com molts d'altres, vaig creure, durant molt de temps, que es tractava de la desgraciada expedició de don García de Toledo (1510)”, però “últimament, les meves lectures m'han portat a pensar més aviat en l'expedició de l'Hug de Montcada, que prengué Gerba al 1520”[2].

Amb tot, En Manuel J. Asensio és del parer contrari, puix “n'hi ha prou de comparar les proporcions del desastre de Gerba (1510) –fracàs d'un intent ambiciós de conquesta d'Àfrica– amb l'expedició de l'Hug de Montcada (1520) –per netejar l'illa de pirates–, per comprendre que aquesta última, ni pel seu abast ni pels seus resultats, no pogué aconseguir la trista celebritat i la ressonància popular que reflecteix la de los Gelves en boca d'Antona Pérez, mare d'En Llatzeret. El pare Mariana, al seu Sumari, de l'any 1520, ni tan sols esmenta l'expedició; don Alonso Enríquez es trobava amb les forces de don Diego de Vera, que portaren la pitjor part de l'acció, i per això el seu relat pot impressionar; però, aquí, no hi hagué derrota, sinó victòria d'En Montcada, que imposà tribut als moros vençuts”[3].

Ara bé, tant si es va tractar de l'expedició del 1510 o la del 1520, el que queda fora de tot dubte és que som davant d'una expedició a Gerba. El que llavors no encaixaria, si com jo interpreto és que aquesta novel·la parla en clau de la revolta de les Germanies, és que el pare d'En Llàtzer fos un agermanat. Ni un agermanat ni un comuner. Perquè quan hom comença la repressió política, tant a Castella com al regne de València, l'armada a Gerba ja s'ha efectuat i la derrota, també. Ara, amb les dades que tinc a mà, no puc explicar els motius d'aquesta contradicció històrica, llevat del fet que es tractés d'una expedició posterior, que, tal vegada, per les seves connexions encara molt més clares amb

Sigui com sigui, aquest referent històric, tan precís a la novel·la, ens emmena novament a Catalunya. I és el que ara m'interessa de remarcar i rellevar, perquè, amb retoc o sense, o amb incoherència històrica afegida al relat, la dada és més que reveladora. Així, som sabedors que l'illa de Gerba va ser "conquerida pels catalans de Roger de Lloria el 1284, [i] el 1286 li foren annexades les illes dels Quèrquens; durant vint-i-cinc anys fou possessió de la família Lloria, sota la senyoria del rei de Catalunya-Aragó i del papat"[4]. Just després de la conquesta, el Gran Almirall, "en el canal que unia l'illa amb el continent, edificà un castell, [i] hi deixà una guarnició per a la seva custòdia"[5]. Segons ens certifica l'Shneidman, "Roger de Llúria era, en aquella època, un governant quasi independent que s'anomenava a si mateix príncep de Djerba"[6]. L'illa, "vers el 1309, passà sota la dependència directa del regne català de Sicília"[7]. Va ser llavors, segons ens relata En Ramon Muntaner a la seva Crònica, que ell hi va exercir de capità, fins que el rei, com a mercè de les tasques de conquesta i repoblació que hi havia fet, "donà'm la illa de Gerba e dels Querquens a tres anys, ab tots drets e esdeveniments, e que en pogués fer, aquells tres anys, així con de cosa mia pròpia"[8]. I així va ser de 1311 al 1314[9], segons En Soldevila, o fins al 1315, d'acord amb En Coll i Alentorn[10] i En Rubió i Lluch[11].

Per En Soldevila, En Muntaner fou nomenat "lloctinent del rei a Gerba" i, en virtut del càrrec, "tenia la plenitud del poder judicial i ni al rei no es podia recórrer de les seves sentències. D'altra banda, les altres facultats que el rei li atorga fan d'ell un virrei amb un poder com no era corrent d'atorgar"[12], que és com dir que les illes de Gerba i els Querquens, per raó de la presència física d'un príncep –com en el cas d'En Roger de Llúria–, d'un lloctinent, virrei o quasivirrei, o d'algú que, sense ser-ho, exercia plenament les seves facultats –com amb En Muntaner–, es pot aventurar que van esdevenir –a manca d'estudis més complets que ho confirmin o ho matisin– un quasiregne, vinculat directament a la Corona o a un altre regne de la Nació.

A fi i efecte de realitzar la seva comesa, En Muntaner va deixar Gerba a mans del seu cosí germà, Joan Muntaner, i els Querquens a càrrec d'En Guillem Ses-Fàbregues, un altre cosí germà seu, i se'n va anar a València, on va prendre muller[13]. Acte seguit, va retornar a l'illa a viure-hi amb la seva dona i la seva família[14]. Però, al capdavant, va acabar tenint les illes, en nom del rei, durant set anys: "Ço és a saber, primerament, en la guerra, dos anys, e puis tres anys que la'm donà de gràcia, e despuis dos anys per la guerra del rei Robert"[15]. És a dir, que En Ramon Muntaner va ser senyor de l'illa de Gerba, del 1311 al 1317; la qual va romandre, encara, a mans dels catalans fins que fou recuperada pels tunisencs al 1335[16].

La Crònica d'En Muntaner parla amb una gran profusió de dades de la conquesta, dels avatars i de la seva estada a Gerba. Hi dedica un espai extens, des del capítol CCXLVIII al CCLIX[17], a banda d'altres referències escadusseres, com si fos realment una part més de Catalunya. La qual cosa va fer que l'illa quedés perpetuada per sempre més a la història dels catalans. Cal tenir present, també que la seva dona –Valençona– era valenciana; que es van casar a València; que ell va acabar essent, tot i haver nascut a Peralada, ciutadà de la ciutat del Túria, on posseïa l'alqueria de Xilvella[18] o Xirivella. Que aquí es va establir, tornant definitivament de Gerba, i que, a València, "féu de procurador d'En Bernat de Sarrià, almenys des del 1316 fins al 1320"[19].

A més a més, En Coll i Alentorn escriu que, "al 1322 escriví el seu Sermó, en vers provençal, per a ésser cantat amb la tonada de la cançó de gesta francesa Gui de Nanteuil, on dóna consells per a la preparació de l'empresa de Sardenya. Des de València col·laborà en l'organització de la participació valenciana en aquesta expedició" durant la primera meitat del 1324[20]. I "a la seva alqueria de Xirivella començà la seva Crònica, enllestida en poc més de tres anys"[21]. I, atès, també, que en aquest temps va ser "elegit jurat de la ciutat de València, i assistí com a tal a Saragossa a les festes de la coronació d'Alfons el Benigne el 1328"[22]; i per tal com "fou sepultat a l'església de predicadors de València, a la capella de sant Macari"[23], em sembla innegable, alhora, la connexió estretíssima de l'illa de Gerba i En Muntaner amb València.

En conseqüència, no és estrany que la seva Crònica fos editada a València, per la vídua d'En Joan Mey, al 1558[24]. Tal com ens adveren l'Eulàlia Duran i En Josep Solervicens, "l'arxiu del racional de València contenia la Crònica de Ramon Muntaner així com també la Crònica de Jaume I, ambdues manuscrites i que van servir per a les edicions de 1557 i 1558, a cura de la vídua de Joan Mei. La iniciativa va ser dels jurats de València i van ser ells qui en van pagar les despeses"[25]. Ara, doncs, és natural que En Muntaner aparegui citat a la compilació d'escriptors valencians que aplega fra Josep Rodríguez, ja ben entrat el segle XVIII, a la Biblioteca Valentina, on, pel que fa a la seva Crònica, ens diu: "Refereix en aquest llibre la Conquesta de València i el seu Regne. Lloa molt la nostra Nació, i algunes poblacions; i al Pròleg confessa que era a l'edat de 60 anys quan compongué la Crònica, i que la començà a escriure el dia 5 de Maig de l'any 1325 en un Lloc seu (afegeix al principi del Capítol primer) siti a l'Horta de València, anomenat Xilvella o Xirivella, a mitja llengua de la nostra Ciutat"[26].

Gerba, al segle XIV, va ser una base naval immillorable, car l'Shneidman ens assegura que "no hi havia cap port més

segur més enllà de l'àrea de Malta, Sicília i Djerba"[27]. I es va utilitzar, encara, al llarg del segle XV com una de les diverses escales de les naus catalanes que feien la via d'Orient[28]. Ho explica amb tota precisió En Charles Dufourcq en parlar de l'expansió dels catalans a la Mediterrània occidental: "En aquell segle XIII, en què el cabotatge era la forma més normal de navegació, Gerba era una etapa de la gran ruta marítima que vorejava la costa africana. L'illa era, doncs, ensems productora d'oli i de dàtils, centre d'intercanvis comercials entre les dues parts del Mediterrani, base naval preciosa per als corsaris i possible base de partida per a les expedicions vers el continent africà"[29].

A l'agost del 1432, Alfons el Magnànim, reprenent una iniciativa anterior de conquesta frustrada al 1424, va intentar apoderar-se'n de nou, en una maniobra estratègica per allunyar dels seus dominis l'exèrcit tunisià i afavorir les condicions per al comerç de sicília[30]. L'Hernández Cardona ens innova que "de Barcelona i València van sortir un total de 26 galeres i 9 naus, i a Sicília, s'ajuntaren fins a 60 vaixells més, procedents de Sicília, Sardenya i Nàpols. Com havia estat tradició dels catalans, bona part dels esforços bèl·lics es van concentrar contra l'illa de Gerba"[31]. El 2 de setembre van començar els enfrontaments. Però l'operació, per la resistència valerosa que es va fer des de l'illa, va tornar a fracassar.[32] El rei ni tan sols va poder negociar amb l'emir. I el dia 9, "«no volent perllongar el patiment del seu excel·lent exèrcit», Alfons abandonà l'empresa"[33]. I estèril tornaria a ser l'intent de l'any següent, en una campanya contra les costes orientals tunisenques, de la qual els catalans en van sortir tristament escaldats[34].

Per l'Alan Ryder, "el fet que Gerba durant un temps hagués estat en mans sicilianes —es perdé al 1336— donà a Alfons algun dret a reivindicar-la"[35]. Però els catalans hi seguien navegant, perquè l'illa queia dins llur àmbit natural d'acció. Així, En Mario del Treppo, parlant de les topades entre naus catalanes i genoveses, entre el 1444 i el 1450, indica que "la geografia dels llocs on s'esdevingueren els incidents és particularment demostrativa del radi d'acció de la pirateria catalana"[36]. Puntualitza: "Com sempre, el Mediterrani occidental i sobretot el Tirrè és l'àrea més exposada al perill: en aigües del nord de Sicília, entre Tràpèna i Palerm, prop de les illes Eòlides, al costat de Messina, al port de Siracusa i al llarg de la costa de Calàbria, tingueren lloc onze incidents"[37]. Per acabar assenyalant, entre múltiples altres xocs, que també n'hi va haver un a l'illa de Gerba, "provocat pel vescomte de Sanluri el juliol de 1449"[38].

A més a més, les relacions comercials no s'hi van deixar de mantenir. Així, per exemple, al 1455, "la filial mallorquina de la firma Datini es proveïa, a l'illa, de gherbusci o cuirs de Gerba"[39], que arribaven també a Barcelona[40], juntament amb esclaus negres proveïts en aquesta mateixa illa[41]. En aquest sentit, En Patricio Pietro justifica l'afany del domini continuat sobre l'illa, "atès que, per la seva situació especial en l'encreuament de les vies marítimes de la Mediterrània, i per tal com quedava interposada en el pas obligat entre Sicília i Tunis que comunica l'una i l'altra de les regions d'aquella mar, en ella radicava la clau perquè, amb connexió amb Malta i altres de les illes contigües, els esdeveniments poguessin prendre un gir advers o favorable"[42]. I creu que "fou, sens dubte, una gran contrarietat que el poder d'Aragó sobre ella no assolís consolidar-s'hi"[43].

Nogensmenys, la tendència d'intervenció comercial i militar catalana a l'Àfrica no es va deturar tampoc sota el regnat de Ferran el Catòlic, ans al contrari. Tal com ens reporta En Rovira i Virgili, "Massalquivir fou conquistat el dia 16 de setembre del 1505. El dia 8 d'octubre vingué nova a Barcelona, per lletres de Ferran, que l'armada de 140 veles tramesa a Barbaria havia pres aquella plaça: «Una força e port qui's diu Massa Alquibir, de la Senyoria del rei de Tremisèn». A Barcelona hi hagué Te Deum i lluminàries. Prengué part en l'acció l'almirall català Ramon de Cardona amb un poderós estol"[44].

En avinença amb En Vicens i Vives, "l'actuació de les forces reials a l'Àfrica del Nord des del 1506, les glorioses conquestes de Tremecèn, Tenes, Oran, Bugia i Trípoli, en què tanta intervenció tingueren barcelonins i catalans, renovant llurs antigues gestes en aquells territoris, afavoriren el comerç dels naturals del Principat a la Mediterrània"[45].

I serà a partir del desembre del 1508 quan es va signar la capitulació per a la conquesta d'Oran. Va ser nomenat general En Pere Navarro. El 16 de maig del 1509 va salpar l'estol, "compost de deu galeres i vuitanta embarcacions menors, i l'endemà arribà a Massalquivir"[46], que havia estat pres pels catalans feia quatre anys. I immediatament es van apoderar d'Oran. "El 31 de desembre del 1509 arribà a Barcelona la butlla de la croada, que el papa havia atorgat al comte-rei per la conquesta de Barbaria"[47]. L'armada havia hivernat a Eivissa i Formentera[48]. Sempre de conformitat amb En Rovira i Virgili, "ben aviat Bugia fou conquistada al seu torn. Pere Navarro, partit d'Eivissa el dia 1 de gener del 1510 amb 4.000 infants que havia tret d'Oran, arribà el dia 5 davant Bugia" i va prendre la ciutat a l'assalt[49]. Al cap de poc, van fer cap a Bugia "els reforços demanats, que arribaren de Mallorca, Menorca i Sardenya"[50].

Mentrestant, aquest mateix any del 1510 "el rei va convocar corts generals a Montsó, i s'acordà prosseguir la guerra contra els moros i turcs, com també defensar els regnes de les dues Sicílies. Catalunya, Aragó i València es

comprometeren a ajudar amb un donatiu de cinc-centes mil lliures per conquerir els regnes de Tunis, Bugia i Alger, que declarava ser de la conquesta del la Corona d'Aragó"[51]. Bugia, Tunis, Trípoli i "Gerba", postil·la En Dussinague, la qual conquesta –afirma– "pertanyia en dret als Reis d'Aragó"[52]. La conquesta de Trípoli "fou el coronament d'aquesta sèrie d'expedicions"[53] i, tal com ha indicat l'Antonio de la Torre, "l'any 1510 suposa el moment més brillant de la política mediterrània dels Reis Catòlics"[54]. Però, just en aquest any, la muller del Rei Catòlic era Germana de Foix. I, en conseqüència, la política mediterrània era cosa exclusiva dels reis catalans. Justament per això, En De la Torre insisteix que "a espatlles de la línia Nàpols, Sicília, Trípoli, es podia dir que la conca occidental del Mediterrani era un mar d'Espanya, dominadora de tot el litoral des del Rosselló, per Berberia, Sicília i Nàpols fins a Gaeta, i posseïdora de les seves illes més importants, Balears i Sardenya"[55].

D'acord amb l'Antoni de Bofarull, "la veritat és que, així per conseqüència d'antics tractats, com per la voluntat de Ferran, es feien aquelles conquestes pel rei d'Aragó i no pas de Castella [...]. I això ho acredità un altre cop i un altre el Rei amb la convocatòria de Corts generals de tots els Estats de la Corona a Montsó, les primeres d'aquest caràcter que havia celebrat Ferran, amb l'objecte exclusiu d'animar aquella empresa que pertanyia a Aragó, i, en conseqüència, demanar ajut als seus naturals per dur-la a terme. Fou la convocatòria per al 20 d'abril del 1510, i traslladat Ferran a Montsó, davant dels nombrosos representants –que en foren molts– del regne d'Aragó, del de València, del Principat de Catalunya, i acudint a l'espectacle molts ambaixadors de diverses potències, el Rei manifestà el seu discurs o proposició, que els beneficis que se seguien i redundaven d'aquelles conquestes eren innombrables per a tota la cristianitat, que eren increïbles els beneficis que proporcionaran «principalment a les senyories i terres marítimes de Catalunya i València, i dels Regnes de Nàpols i Sicília i de les altres illes que eren de la Corona d'Aragó»"[56].

Per això mateix, En Vicens i Vives, creia que "la indústria catalana trobà en aquelles zones nous mercats per a la seva activitat. El Rei Catòlic atorgà al 1510, pel capítol de Cort de les de Montsó «Pus a la divinal clemència», i per la pragmàtica del 2 de setembre, plena llibertat als catalans de comerciar a les ciutats conquerides. Posteriorment, el 18 de desembre del 1511, expedia una nova ordre, per la qual imposava una tarifa del 50 per 100 a totes les mercaderies estrangeres, no catalanes, que es desembarcarien a Algèria, Bugia i Trípoli, i al 1512, per dues pragmàtiques del 24 d'agost, ratificava el dret dels catalans a comerciar amb aquells països, i s'hi mantenien totes les franquícies i immunitats de què gaudia el comerç barceloní. Aquest proteccionisme decidit indica que Ferran considerava la Mediterrània occidental com a lloc característic d'expansió dels seus regnes patrimonials"[57]. Els fets són tan clars que, a la vista de tot plegat, En Soldevila ha deixat patent que del que s'havia guanyat a l'Àfrica, "políticament, la major part (les conquestes a l'Est de Muluia), foren adjudicades a la Corona d'Aragó. Comercialment, podríem dir, les noves possessions foren lliurades a Catalunya"[58].

Llavors, veient l'èxit de les conquestes impulsades per la seva Corona i pagades amb diners dels seus regnes catalans, el rei Ferran, tal com ens apunta En Balaguer, es va voler posar "al capdavant de la seva host per vèncer ab les seves tropes o sucumbir-hi. Ja tot estava preparat i disposat, i pròxim, segons es diu, a embarcar-se el rei a la galera capitana", quan va haver d'acudir a Roma en auxili del Papa i formar una lliga, amb Venècia i Roma, contra França[59]. I prossegueix, pel que afecta la nostra novel·la: "No pas per això oblidà Ferran la seva campanya contra els africans i menys la degué oblidar quan els nostres acabaven de patir un daltabaix a l'illa de Gerba"[60]. Per acabar reblant: "S'ordenà, doncs, publicar la guerra en tots aquests regnes contra els moros de l'Àfrica, i consta que llavors Barcelona, a més de les galeres del Principat, n'armà tres més, i en confià el comandament al ciutadà Pere Gener, que passà immediatament amb elles a les costes africanes"[61].

La participació catalana, la torna a dibuixar i ampliar En Bofarull, perquè, segons ell, "havent vingut de Nàpols les galeres d'En Vilamalla per prosseguir, junt amb les d'En Navarro, la guerra d'Àfrica, hom explica que se'n quedà amb algunes el capità Berenguer d'Oms per guardar la costa de Granada; i que tenint nova que el rei de Fes anava sobre Ceuta, corregueren allà per combatre'l, com ho feren, i ajudaren els qui ja hi eren. Eren els nostres cabdills En Joanot d'Oms i Mossèn Fivaller, cavallers catalans, els qui amb la gent de les galeres, pujaren a la vila Vella i donaren tal batuda als Moros, que els feren desamparar els punts que ocupaven"[62].

Les victòries es van anar seguint i les costes africanes van passar a domini català. Per això mateix, sense anar més lluny, ha afirmat l'Antoni Aulèstia, just pel que fa als anys 1512-1514, que En Ramon de Cardona, virrei de Nàpols i General de la Lliga Santíssima, i En Bernat Vilamarí, "guanyaren per a Aragó casi tota la Berberia: Oran, Bugia, Trípoli"[63]. No costa gens d'adonar-se que, com de costum, estem parlant de les possessions catalanes.

Per tant, i recapitulant, quan al 1510 Gerba "fou atacada per la monarquia hispànica amb l'intent d'establir-hi una plaça forta que assegurés les conquestes d'Orà, Bugia, Alger i Trípoli"[64], en un moment en què el rei Ferran només era monarca exclusiu dels regnes de la Nació catalana, és que som davant d'una operació militar catalana, amb la finalitat de recuperar una plaça forta estratègica que havia estat de sempre dins l'òrbita política i mercantil dels catalans

i reivindicada com a pròpia, àdhuc, per algun dels seus reis. O com ha escrit En García Cárcel: “De fet, l'expansió nord-africana que desenvolupa Ferran el Catòlic, després de la mort d'Isabel, es recolzarà en abundosos homes i vaixells catalans”[65]. No podia ser de cap més altra manera.

L'empresa militar africana, a despit del desgavell de Gerba, fou un èxit total. El Comte Pere Navarro va escriure al rei Ferran, que llavors era a Montsó, que Trípoli havia estat conquerida en dues hores, i el rei mateix, el 14 d'agost del 1510, refereix la nova als Consellers de Barcelona, en una nova missiva[66]. La notícia de la carta reial és recollida el propsegüent dia 17 al Dietari de la Generalitat[67].

La dada de l'expedició a Gerba també la recull En Rovira i Virgili, amb la descripció de les conseqüències. Per ell, “al cap d'un mes de la brillant presa de Trípoli, l'exèrcit de Pere Navarro sofrí un desastre a l'illa de Gerbes, on moriren 4.000 cristians. Amb grans treballs pogué Navarro salvar una part de l'exèrcit desfet i el reembarcà de pressa cap a la Península. Aquesta derrota deturà per alguns anys l'acció conqueridora al Nord d'Àfrica, i deixà per molt temps un dolorós record”[68].

Com podem veure, l'expedició del 1510 a l'illa de Gerba va ser una empresa netament catalana, emmarcada dins la secular política nord-africana d'expansió mercantil de Catalunya. I, consegüentment, la desfeta en l'intent de conquesta s'ajusta a la perfecció amb la derrota “de los Gelves”, de què parla En Llätzer. I l'elevat nombre de morts que hi va haver ara també explicaria que hi morís el pare del nostre protagonista. Si realment, com he estat insistint, ens trobéssim davant d'un protagonista sud-valencià, de les comarques de la Marina, hauria estat molt factible que hi hagués mort, perquè ja hem vist com la conquesta fou sufragada també pel regne de València i amb els seus recursos. I per En Çurita sabem que a Gerba i van deixar la pell alguns valencians, com En Santàngel, els capitans Saavedra (que era podem conjecturar que, sota el retoc, hi hauria els Servent de Xixona) o “En Bivas de Dènia”[69], just a l'àmbit geogràfic a què em refereixo. Que la gent de l'antic marquesat de Dènia va participar en les conquestes africanes es desprèn també del relat dels fets que ens ha fornit En Pedro Abarca, segon el qual, el primer d'assaltar les muralles de Trípoli va ser “En Joan Ramires d'Isuerre, Cavaller Aragonès (fill d'un altre del mateix nom), Tinent del Marquès de Dènia”[70]. Aleshores, si Tormos –que forma actualment part del partit judicial de Dènia, i llavors era una vila del seu marquesat, des de l'any 1487[71], per la qual raó encara se la localitza a la comarca d'El Marquesat[72]–, fos el Tormos que s'amaga sota del retoc del Tormes de la traducció castellana del relat picaresc, hauria estat ben normal que un home d'aquesta vila i el seu senyor morissin en l'intent frustrat de conquerir Gerba al 1510, amb les tropes del Marquès de Dènia o del seu Tinent.

Ja hem vist com a la novel·la, l'autor escriu que el pare d'En Llätzer va morir a Gerba “por ensalzar la fe”. I no gens lluny d'aquí, quan el Dietari de la Generalitat de Catalunya recull la nova de la presa de Bugia, el diumenge III de febrer d'aquest mateix 1510, anota que “Nostre Senyor Déu, vençedor de les batalles, ne sia loat e li plàcia endreçar la prosecució de la empresa, pus és a favor e augment de la sua sancta fe cathòlica”[73]. Llavors, si com ha exposat En Rovira i Virgili, la derrota “deixà per molt temps un dolorós record” entre els catalans; i, tal com ha subratllat l'Alberto Blecua, “hom esmenta Gerba [a la novel·la] per posar de relleu, davant del cec, l'honradesa i valentia del pare, mort no pas en una campanya vulgar, sinó en una expedició que s'havia fet proverbial”[74], és ben normal i totalment coherent, dins d'una òptica històrica catalana, que el fet sigui conegut comunament de tothom i recordat precisament al Lazarillo, si aquest havia estat escrit per un català.

A fi de contrapuntar el ressò que les gestes africanes d'En Pere Navarro –inclosa la derrota de Gerba– van tenir sobre la ment dels valencians d'aquell moment, vull recordar que el Llibre de Memòries del Consell Municipal de València dóna assenyalada notícia, com a fets rellevants, de les preses de Bugia[75] i Trípoli[76]. En Salvador Carreres, curador i anotador de l'edició del llibre, ens apunta pel que fa a la presa de Bugia: “Aquesta victòria es solemnisa a la nostra ciutat amb tres dies de festa, que foren el 20, 21 i 22 de gener, amb lluminaries, processó a la Verge Maria de Gràcia i als monestirs de S. Vicent Martre i Sta. Tecla, i amb músiques, prohibint es treballara en els dits dies, pública ni privadament”[77]. I amb lluminàries i processons semblants a la Verge Maria de Gràcia, també ens diu que es va celebrar la conquesta de Trípoli a València, el dia 24 d'agost[78]. Amb la qual cosa, encara que el llibre ometi la desgràcia militar de Gerba, el que em sembla obvi és la societat valenciana no va restar en cap moment al marge dels esdeveniments navals de la seva Nació a l'Àfrica.

És molt estrany que aquestes victòries que els cronistes exposen que van ser celebrades amb tota mena de processons i festivitats religioses no estiguin recollides al Llibre de les Antiguitats de la Seu de València, que, d'altra banda, anotava puntualment tota mena d'esdeveniments vinculats tant a la Seu com a la Ciutat de València. Però, atès que el llibre fa un salt incomprensible i inexplicable d'aquests apuntaments, entre l'any 1473 i el 1525[79], cal inferir-ne que, per tal com aquells fets quedaven inscrits en la memòria col·lectiva dels valencians, talment com tot allò relacionat amb la descoberta i conquesta d'Amèrica, van ser diligentment obliterated, en passar-se les nòtules dels esborranys als folis del manuscrit oficial.

Conformement, i com a extensió corroborativa del que dic, En Martí de Viciano recull els fets a la tercera part de la seva Crònica de València, editada en castellà, al 1564. I ens reporta que “a primer d’abril de l’any MDX, aportaren en aquesta ciutat de València dos ambaixadors d’Alger, amb cinquanta-quatre captius cristians, dient que, per concert que tenien assentat amb el Comte Pere Navarro, Alger quedava sotmès al rei Catòlic”[80]. Per, acte seguit, indicar que “els regidors d’aquesta ciutat de València reberen els ambaixadors molt honradament i els feren molt bon tractament. I als cinquanta-quatre captius els portaren a l’església major amb processó de molta alegria i els donaren caritats gens escasses”[81]. I acabar rememorant que, “a la costa de Berberia, el nostre catòlic rei era tan temut que ja no el gosaven esperar les forces dels enemics”[82].

És clar, doncs, que si un cronista valencià parla que els captius es van portar a la Catedral, el seu llibre oficial, ho hauria d’haver consignat assenyaladament. I si descriu el poder del seu rei sobre la costa africana, aquest poder necessàriament era el del rei català. Això havia de ser, als ulls d’un català de la primera meitat del XVI, tan incontrovertible com innegable. I València, per tal com celebra la victòria sobre els enemics, amb festes, lluminàries i processons; atès que commemora l’alliberament i el retorn a casa de valencians captius, i per tal com un dels seus principals cronistes recull la memòria d’aquells fets, no en podia estar al marge. Més ben dit: les gestes van constituir, com anem veient, un pòsit cultural i històric que va sedimentar pregonament en la representació col·lectiva que els valencians es feien d’ells mateixos i que pervivia ben fresc, pel cap baix, encara al 1564, en què En Viciano edita la seva Crònica, per bé que la desfeta de Gerba hi torni a ser obliterada, no sé per quina mena de raó, llevat que sigui per situar-la dins de les glòries castellanques, com han vingut ressenyant fins avui dia un gran cúmul d’erudits i apareix en nombroses històries. Una d’elles és la de l’anomenat Andrés Bernáldez, pel qual, el cap de l’armada ja és Don García de Toledo, que salpa, amb totes les naus de Màlaga[83], “amb setanta hidalgos gentilhombres que havien vingut amb ell a acompanyar-lo i guanyar honra”[84].

Però el silenci, altrament, o la castellanització de l’empresa, no s’esdevé als Annals d’Aragó, d’En Çurita, ni als de l’Abarca. Els primers, impresos, pel que sabem, per primera vegada, entre el 1562 i el 1580[85], exposen amb una claredat escruixidora que totes les gestes africanes de què parlo estan inserides de ple dins l’àmbit de la Corona d’Aragó i que, com conseqüència congruent i natural, les inclou als Annals, encara que, com és habitual a l’època, alguns noms de militars catalans, hagin estat substituïts per noms castellans. Però, amb tot, la inclusió dels fets dins de la història de Catalunya, o del que ell —o algú en el seu nom— en diu Aragón, és ja completament indubitable.

En aquest sentit, En Çurita dedica tot el capítol XIV del volum referent a les empreses i lligues d’Itàlia, a parlar “De les Corts que el Rei tingué a Montsó, i del servei que s’hi féu per a la guerra dels moros, en la conquesta dels Regnes de Tunis i Bugia, que era de la Corona d’Aragó”[86]; i el XV a exposar-nos com “el Rei de Tremecèn i els moros de Mostagan es posaren sota l’obediència del Rei”[87]. I al capítol XVI ens relata com “el Comte Pere Navarro anà amb l’armada Reial sobre Trípoli de Berberia, i la guanyà als moros”[88]. I, aquí, detalla que “les galeres del Regne foren set, que estaven a càrrec de l’Almirall Vilamarí, de les quals anava per capità Mossèn Soler” i “el Comte portava cinquanta naus de gàbia, i onze galeres, amb dues que portava de l’illa de Sicília Mossèn Lluís de Requesens”[89]. Per arrodonir l’expedició amb el capítol XIX, dedicat a explicar “La pèrdua i destrossa de l’exèrcit que portà Don Garcia de Toledo a Gerba”[90], amb l’esment dels principals cavallers que hi van perdre la vida i la notificació de com “des de Gerba el Comte envià En Gil Nieto i el Mestre Alfons d’Aguilar perquè informessin el Rei del succés d’aquesta jornada”[91]. Amb la qual cosa sabem ara del cert que el Rei Ferran i la seva reial Cancelleria van estar assabentats, amb informes escrits per testimonis presencials, de la desfeta de Gerba. De la qual, anys després, hom encara debatia a qui s’havia d’atribuir la responsabilitat d’una estratègia tan nefasta[92].

I, per l’Abarca, que editarà els seus Annals Històrics dels Reis d’Aragó, ja al 1684, l’empresa africana correspon, per tal com també l’inclou dins les gestes dels reis de la Corona d’Aragó, a l’àmbit de la política i de les gestes militars catalanes. Dedicat tot el capítol 19 a narrar “L’empresa del Rei Catòlic contra Àfrica”[93], i al mateix “Sumari” del capítol, el punt cinquè ens indica que s’hi tractarà “De la infeliç jornada de Gerba”[94], que ocupa tot l’espai comprès entre els folis 383 vers i el 388 recte.

No entenc, doncs, com l’Aldo Ruffinatto es pot arribar a autoconvèncer que quan l’autor del Lazarillo esmenta Gerba, “no al·ludeix directament l’esdeveniment històric en si”[95]. No ho entenc, dic, perquè, a l’instant, considera que Gerba fa referència “més aviat al valor simbòlic que aquest fet havia assumit en un determinat ambient; és a dir, a la seva codificació en un específic àmbit comunicatiu”[96], atès que aquest valor simbòlic que assumeix un determinat ambient, és la història que accepta com a seva el poble català en general i, més específicament, el valencià. I encara entenc menys que Gerba no signifiqui un fet històric real, perquè quan En Ruffinatto vol argüir adultament aquesta hipòtesi acaba acceptant que “n’hi ha prou amb una simple al·lusió «a la de los Gelves» per obrir el canal de transmissió i establir la comunicació consegüent entre destinador i destinatari”[97]. I aquesta comunicació només és possible si autor i lectors tenen Gerba com una illa real, dins d’un context històric concret, emmarcat en unes gestes bèl·liques precises, que l’un i els altres senten i viuen com a propis. Aquesta comunicació i aquesta complicitat entre

l'autor i els lectors, al capdavant, només és possible –vista l'autoria dels fets descrits, els cronistes que les recullen i el seu context nacional– si l'autor i els lectors són catalans.

Jordi Bilbeny

NOTES

[1] ANÓNIMO, *Lazarillo de Tormes*; a cura d'Eugenio Alonso Martín, Santillana Ediciones Generales, S.L.; Madrid, 2005, p. 16.

[2] MARCEL BATAILLON, *Novedad y fecundidad del «Lazarillo de Tormes»*; Ediciones Anaya, S.A.; Madrid, 1968, p. 23.

[3] MANUEL J. ASENSIO, “La intención religiosa del *Lazarillo de Tormes* y Juan de Valdés”; *Hispanic Review*, XXVII (1959), p. 80.

[4] Vg. “Gerba”, *Gran Enciclopèdia Catalana*; *Enciclopèdia Catalana*, S.A.; Barcelona, 1975, vol. 8, p. 77

[5] JOSÉ HINOJOSA MONTALVO, *Jaime II y el esplendor de la Corona de Aragón*; Editorial Nerea, S.A.; Donostia, 2006, p. 158.

[6] J. LEE SHNEIDMAN, *L'Imperi Catalano-Aragonès (1200-1350)*; Edicions 62, s/a; Barcelona, 1975, vol. II, p. 80, nota 35.

[7] Vg. “Gerba”, *Gran Enciclopèdia Catalana*; op. cit., vol. 8, p. 77.

[8] RAMON MUNTANER, “Crònica”, *Les Quatre Grans Cròniques*; pròleg i notes de Ferran Soldevila, Biblioteca Perenne-26, Editorial Selecta, 2a edició, Barcelona, 1983, p. 896.

[9] Cf. FERRAN SOLDEVILA, “Notes a la Crònica de Ramon Muntaner”, *Les Quatre Grans Cròniques*; op. cit., p. 991.

[10] MIQUEL COLL i ALENTORN, "Muntaner, Ramon"; Gran Enciclopèdia Catalana; op. cit., vol. 10, p. 372.

[11] Cf. A. RUBIÓ i LLUCH, Paquimeres i Muntaner; Institut d'Estudis Catalans – Secció Històrico-Arqueològica, Barcleona, 1927, p. 21 i 22.

[12] F. SOLDEVILA, "Notes a la Crònica de Ramon Muntaner"; op. cit., p. 990.

[13] R. MUNTANER, op. cit., p. 896-897.

[14] Cf. M. DE RIQUER – A. COMAS, Història de la Literatura Catalana, Editorial Ariel, S.A.; 3a edició, Barcelona, 1982, tom I, p. 453.

[15] R. MUNTANER, op. cit., p. 905.

[16] Gran Enciclopèdia Catalana; op. cit., vol. 8, p. 77.

[17] R. MUNTANER, "Crònica"; op. cit., p. 889-899.

[18] M. DE RIQUER – A. COMAS, op. cit., tom I, p. 454.

[19] M. COLL I ALENTORN, op. cit., p. 372.

[20] Ídem.

[21] Ídem.

[22] Ídem.

[23] FELIX TORRES AMAT, Memorias para ayudar a formar un Diccionario Crítico de los Escritores Catalanes y dar alguna idea de la Antigua y Moderna Literatura de Cataluña; Imprenta de J. Verdaguer, Barcelona, 1836, p. 439.

[24] Cf. EDUARDO GENOVÉS Y OLMOS, Catàlech Descriptiu de les Obres Impreses en Llengua Valenciana; Imprenta de Manuel Pau, València, 1911, tom I, p. 118-119.

[25] EULÀLIA DURAN – JOSEP SOLERVICENS, Renaixement a la carta; Universitat de Barcelona – Eumo Editorial, Vic, 1996, p. 130-131, nota 197.

[26] Fr. JOSEF RODRIGUEZ, Biblioteca Valentina; Joseph Thomàs Lucas, València, 1747, p. 608-609.

[27] J. L. SHNEIDMAN, op. cit., vol. II, p. 144.

[28] Vg. CLAUDE CARRÈRE, Barcelona 1380-1462. Un centre econòmic en època de crisi; Curial Edicions Catalanes, Barcelona, 1977, vol. I, p. 300 i 317; vol. II, p. 110- 111 (nota 71) i 354.

[29] CHARLES-EMMANUEL DUFOURCQ, L'expansió catalana a la Mediterrània Occidental. Segles XIII i XIV; traducció de Josep Vallverdú, Editorial Vicens-Vives, Barcelona, 1969, p. 230.

[30] ALAN RYDER, Alfonso el Magnánimo. Rey de Aragón, Nápoles y Sicília (1396-1458); traducció de Carles Xavier Subiela i Ibàñez, Estudios Universitarios-53, Edicions Alfons el Magnànim, València, 1992, p. 234-236.

[31] F. XAVIER HERNÁNDEZ CARDONA, Història militar de Catalunya; Rafael Dalmau, Editor; Barcelona, 2003, vol. III, p. 20.

[32] A. RYDER, op. cit., p. 236.

[33] Ídem.

[34] Ídem, p. 242-244.

[35] Ídem, p. 236, nota 25.

[36] MARIO DEL TREPPO, Els mercaders catalans i l'expansió de la corona catalano-aragonesa al segle XV; Documents de Cultura-10, Curial Edicions Catalanes, Barcelona, 1972, p. 404.

[37] Ídem.

[38] Ídem, p. 405 i nota 241.

[39] C. CARRÈRE, op. cit., vol. II, p. 70.

[40] Ídem, vol. II, p. 114.

[41] Ídem, vol. II, p. 115, nota 93.

[42] PATRICIO PRIETO Y LLOVERA, Política aragonesa en África hasta la muerte de Fernando el Católico; Consejo Superior de Investigaciones Científicas – Instituto de Estudios Africanos, Madrid, 1952, p. 196.

[43] Ídem.

[44] ANTONI ROVIRA i VIRGILI, Història Nacional de Catalunya; Edicions Pàtria, Barcelona, 1934, vol. VII, p. 218.

[45] JAIME VICENS VIVES, Política del Rey Católico en Cataluña; Editorial Destino, Barcelona, 1940, p. 296.

[46] A. ROVIRA I VIRGILI, op. cit., vol. VII, p. 218.

[47] Ídem, p. 219.

[48] Cf. JOSÉ M. DOUSSINAGUE, La política internacional de Fernando el Católico; Espasa-Calpe, S.A.; Madrid, 1944, p. 213.

[49] A. ROVIRA I VIRGILI, op. cit., vol. VII, p. 219.

[50] J. M. DOUSSINAGUE, op. cit., p. 219.

[51] VÍCTOR BALAGUER, Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón; Librería de Salvador Manero, Barcelona, 1863, tom III, p. 688.

[52] J. M. DOUSSINAGUE, op. cit., p. 327.

[53] A. ROVIRA I VIRGILI, op. cit., p. 219.

[54] ANTONIO DE LA TORRE Y DEL CERRO, "Política mediterránea de los Reyes Católicos"; Escuela Diplomática. Curso 1944-1945. Conferencias; Ministerio de Asuntos Exteriores, Madrid, 1945, p. 318.

[55] Ídem.

[56] ANTONIO DE BOFARULL Y BROCÁ, Historia Crítica (Civil y Eclesiástica) de Cataluña; Juan Aleu Fugarull, Editor; Barcelona 1877, tom VI, p. 504.

[57] J. VICENS VIVES, op. cit., p. 296-297.

[58] F. SOLDEVILA, Historia de España; Ediciones Ariel, Barcelona, 1954, tom III, p. 123-124.

[59] V. BALAGUER, op. cit., tom III, p. 688.

[60] Ídem, p. 689.

[61] Ídem.

[62] A. DE BOFARULL Y BROCÁ, op. cit., tom VI, p. 503, nota 1.

[63] ANTONI AULESTIA i PIJOAN, Història de Catalunya; anotada i continuada per Ernest Moliné i Brasés, Centre Editorial Artístich de Miquel Seguí, Barcelona, 1887, Volum Segon, p. 79.

[64] Vg. "Gerba", Gran Enciclopèdia Catalana; op. cit., vol. 8, p. 77.

[65] RICARDO GARCÍA CÁRCEL, Historia de Cataluña. Siglos XVI-XVII; Editorial Ariel, S.A.; Barcelona, 1985, vol. 2, p. 14.

[66] Cf. SEBASTIÀ RIERA VIADER, Cartes de Ferran II a la ciutat de Barcelona (1479-1515); Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 1999, doc. 530, p. 209.

[67] Dietaris de la Generalitat de Catalunya; obra dirigida per Josep Maria Sans i Travé, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1994, vol. I (anys 1411 a 1539), p. 325.

[68] A. ROVIRI I VIRGILI, op. cit., vol. VII, p. 219.

[69] GERÓNIMO ÇURITA, Los Cinco Libros Postreros de la Historia del Rey Don Hernando el Catholico. De las Empresas y Ligas de Italia [tom VI dels Anales de Aragón]; Diego Dormer, Saragossa, 1670, foli 232R.

[70] PEDRO ABARCA, Segunda Parte de los Anales Historicos de los Reyes de Aragon; Lucas Perez, Salamanca, 1684, foli 386R.

[71] Vg. "Dénia", Gran Enciclopèdia Valenciana; Difusora de Cultura Valenciana, S.A.; València, 1991, tom 3, p. 270.

[72] Vg. "Tormos", ídem, tom 9, p. 220.

[73] Dietaris de la Generalitat de Catalunya; op. cit., vol. I, p. 324.

[74] ALBERTO BLECUA, "Introducción Crítica" a La Vida de Lazarillo de Tormes, y de sus fortunas y adversidades; Clásicos Castalia-58, Editorial Castalia, Madrid, 1984, p. 11.

[75] Libre de Memories de Diversos Sucesos e Fets Memorables e de Coses Senyalades de la Ciutat e Regne de Valencia (1308-1644); introducció i notes de Salvador Carreres i Zacarés, Acció Bibliogràfica Valenciana, València, 1935, vol. II, p. 756.

[76] Ídem, vol. II, p. 758.

[77] Ídem, vol. II, p. 756, nota.

[78] Ídem, vol. II, p. 758, nota.

[79] Vg. El Libre de Antiquitats de la Seu de València; estudi i edició a cura de Joaquim Martí Mestre, Institut Universitari de Filologia Valenciana – Publicacions de l'Abadia de Montserrat, València / Barcelona, 1994, tom I, p. 38-39.

[80] MARTÍN DE VICIANA, Tercera Parte de la Crónica de Valencia; Sociedad Valenciana de Bibliófilos, València, 1882, p. 204.

[81] Ídem.

[82] Ídem.

[83] Vg. ANDRÉS BERNALDEZ, Historia de los Reyes Católicos D. Fernando y Doña Isabel; Imprenta que fué de D. José María Geofrin, Sevilla, 1870, tom II, p. 346 i 350.

[84] Ídem, p. 351.

[85] EULÀLIA DURAN, “Zurita y de Castro, Jerónimo”, Gran Enciclopèdia Catalana; op. cit., vol. 15, p. 845.

[86] G. ÇURITA, op. cit., folis 223R-224V.

[87] Ídem, foli 225R-225V.

[88] Ídem, folis 225V-227V.

[89] Ídem, foli 225V.

[90] Ídem, foli 230R-232V.

[91] Ídem, foli 232V.

[92] Vg. J. M. DOUSSINAGUE, op. cit., p. 353-355.

[93] P. ABARCA, op. cit., foli 383v.

[94] Ídem.

[95] ALDO RUFFINATTO, "Introducción Crítica" a La Vida de Lazarillo de Tormes, y de sus fortunas y adversidades; Clásicos Castalia-265, Editorial Castalia, Madrid, 2001, p. 13.

[96] Ídem.

[97] Ídem.